

УДК 39(=161.2):728.012(477.41/.42)

Роман РАДОВИЧ

ФОРМУВАННЯ ДВОХАТНІХ СПОРУД ТА УСКЛАДНЕНИХ ПЛАНУВАЛЬНИХ ВАРІАНТІВ ПОЛІСЬКОГО ЖИТЛА

У запропонованій розвідці розглядаються процеси розвитку планування поліського житла. Основна увага зосереджена на формуванні осель із двома житловими приміщеннями та з ускладненим плануванням, яке відбувалось внаслідок прибудови додаткових камер чи поділу вже існуючих тощо. Проведено просторову локалізацію окремих планувальних різновидів житлових споруд.

Ключові слова: Полісся, житло, хата, сіни, комора, стебка, колешня.

© Р. РАДОВИЧ, 2017

Однією з основних ознак історичної типології житла є горизонтальне планування [14, с. 3, 11]. Традиційні оселі поліщуків, як і українців загалом, пройшли складний багатовіковий шлях розвитку — від однокамерних опалюваних — до дво- та трикамерних, які вважаються найбільш типовими для усього східнослов'янського масиву [10, с. 135—144]. Як відомо, у кін. ХІХ — на поч. ХХ ст. на теренах Полісся побутували двокамерні (хата + сіни) та трикамерні (хата + сіни + комора (стебка)) споруди, а також їх ускладнені варіанти. Не були рідкістю й однокамерні домівства, інколи — із своєрідною шпикою замість сіней. Зустрічались також будівлі із двома житловими приміщеннями, розташованими через сіни («хата через сіни») чи по один бік від сіней («з хати в хату»), а також відомі тут й окремі випадки так званих «дворядових жител» тощо.

В одній із попередніх публікацій ми розглянули найпростіші планувальні варіанти однохатнього поліського житла (однокамерні, двокамерні та трикамерні), шляхи їх формування та динаміка розповсюдження у різних місцевостях Поліського краю. Натомість у запропонованій розвідці основна увага буде зосереджена на подальших етапах еволюції житлових споруд (будівлях із ускладненим плануванням, двохатніх, «дворядових» тощо).

Нагадаємо, що утворення двокамерних осель відбувалось шляхом добудови до опалюваного зрубукліті холодних сіней. Своєю чергою, збережені на Поліссі реліктові форми трикамерних домівств ілюструють виникнення трикамерних споруд шляхом об'єднання окремих зрубів опалюваної хати та комори (холодної чи теплої) або внаслідок сегментації так званих «широких сіней» у дводільних спорудах. Подальший процес розвитку житла пов'язаний із виникненням споруд із двома житловими приміщеннями, з ускладненим плануванням (яке відбувалось внаслідок прибудови додаткових камер чи поділу вже існуючих) тощо.

Як зазначають дослідники, внутрішня сегментація житлових споруд найперше проходила у господарській частині та в сінях [8, с. 79]. Найпростішим ускладненим варіантом трикамерного (як і двокамерного) житла було виділення у сінях підсобного приміщення — холодної чи теплої комори [8, с. 79]. Цей процес (принаймні у деяких місцевостях) проходив уже в пер. пол. ХІХ ст. Скажімо, в окремих повітах Лівобережного Полісся у сер. ХІХ ст. такі споруди у сільському житлобудівництві переважали

[35, с. 53]. Маленький «чуланчик», влаштований у сінях, який призначався «для варева і для всього того, для чого в інших місцевостях призначений погреб», як звичне явище для поліського житла відзначав П. Чубинський (1877 р.) [53, с. 391]. Слід зауважити, що «чулан», відгороджений у сінях, який, на думку М. Приходька, (у сільському житлі. — Р. Р.) «дожив до нашого часу», був відомий в Україні у житлах феодалів вже у XVI ст. [34, с. 263].

На Правобережному Поліссі України при тильній стіні сіней зазвичай виділяли теплу комору («істьобка», «стебка», «стебочка», «стєпочка», «стьобочка», «сцьобочка», «стьобка», «стебчина», «стебка», «вістєбка», «вістєпочка», «вістьобка», «вустьобка», «вустєбка», «устьобка», «пукліт», «покліт», «прикліт», «купліт», «комбра», «варівня»). Вона займала усю їх ширину, рідше — лише частину, наближену до хатньої печі. Цей варіант розташування стебки переважав на основній території Правобережжя (Пол., Ів., Чор., Виш. Київ.; Овр. Нар., Мал., Кор., Рад., Ол., Луг., Єм., Н.-Вол., Володарськ-Вол., Чернях. Жит.; Кост., Сар., Волод., Дуб, Рок., Берез. Рів.; Любеш., Ман. Вол.). Виділена при тильній стіні стебка спорадично траплялася в інших районах Волинської обл.: Любом. (с. Пульмо), Рат. (сс. Велимче, Самари), Ков. (с. Доротище)¹ тощо. Зрідка зустрічалась вона і у Заріченському р-ні на Рівненщині (сс. Морочне, Перекалля), проте тут її місце частіше займала холодна комора. Холодна комора, виділена при тильній стіні сіней, інколи траплялась і в інших районах Правобережного Полісся (сс. Любимівка Виш. Київ., Нобель Зар., Більська Воля, Сварині Волод. Рів. та ін.). Часом як у дво- (сс. Федорівка Виш., Великий Карогод, Машеве Чор., Луб'янка Пол. Київ., Великі Цепцевичі, Малі Телковичі Волод., Сенчиці Зар. Рів.), так і трикамерних (хата 1883 р. у с. Оране Ів. Київ.) спорудах у сінях поруч зі стебкою (розміщеною ближче до печі) виділяли ще комору. Характерною особливістю стебки було те, що її стеля на 0,5—1 аршин була нижчою, ніж інших приміщень, зокрема житлової камери, а долівка децю заглиблена, порівняно з долівкою сіней. Цю особливість помітив ще В. Кравченко [27, с. 264]. Стеб-

¹ Проте тут переважали споруди з іншим розташуванням стебки (при тильній стіні чи у причілку житлового приміщення тощо) [37, с. 205].

ка, виділена у сінях, побутувала також на Поліссі Білорусі [15, с. 296]. Відома вона у колишньому Пружанському (сс. Мокре, Огородники, Хватка, Плебанці), Слонімському (с. Житлин) повітах Гродненської губернії, траплялась у Лельчинському р-ні на Гомельщині (с. Радзілавичі) [7, с. 274; 51, с. 158, 198, 224; 54, с. 361] та ін. Тепла чи холодна комора виділялась у сінях дво- та тридільних жител й у інших місцевостях Полісся Білорусі (Річицьке Полісся [64, с. 232], Лельч. Гом. тощо) [21, с. 283]. Як у двокамерних, так і трикамерних житлах, комору в сінях виділяли на Підляшші [38, с. 117; 66, с. 149]. Причому, вона тут, очевидно, була відома з сер. XIX ст., оскільки З. Стацк комору, виділену в сінях двокамерних жител у Любельському воєводстві, відносить до реліктових явищ [66, с. 149].

Дво- і тридільні житла з виділеним у сінях холодним «чуланом» («хижею», «кладовою») у кін. XIX ст. зустрічались на Поліссі Чернігівщини [45, с. 158—159]. Причому, на Лівобережному Поліссі вони побутували вже у середині XIX ст. [35, с. 53]. Скажімо, відповідно до джерел, у цей час більшість селян у Новозибківському повіті мали житла такого типу [35, с. 53]. За даними страхових актів (1896 р.) такі споруди зустрічались у Стародубській, Ніжинській волостях Стародубського, Оболонської волості Кролевецького повітів тощо. Проте, у цей час в зазначених місцевостях «чулан» у сінях робили не завжди. Скажімо, з усіх застрахованих у Стародубській волості хат, з «чуланом» було лише 17,5%, у Ніжинській волості такими були тільки 32 хати, а в Оболонській — 112 [45, с. 160—162].

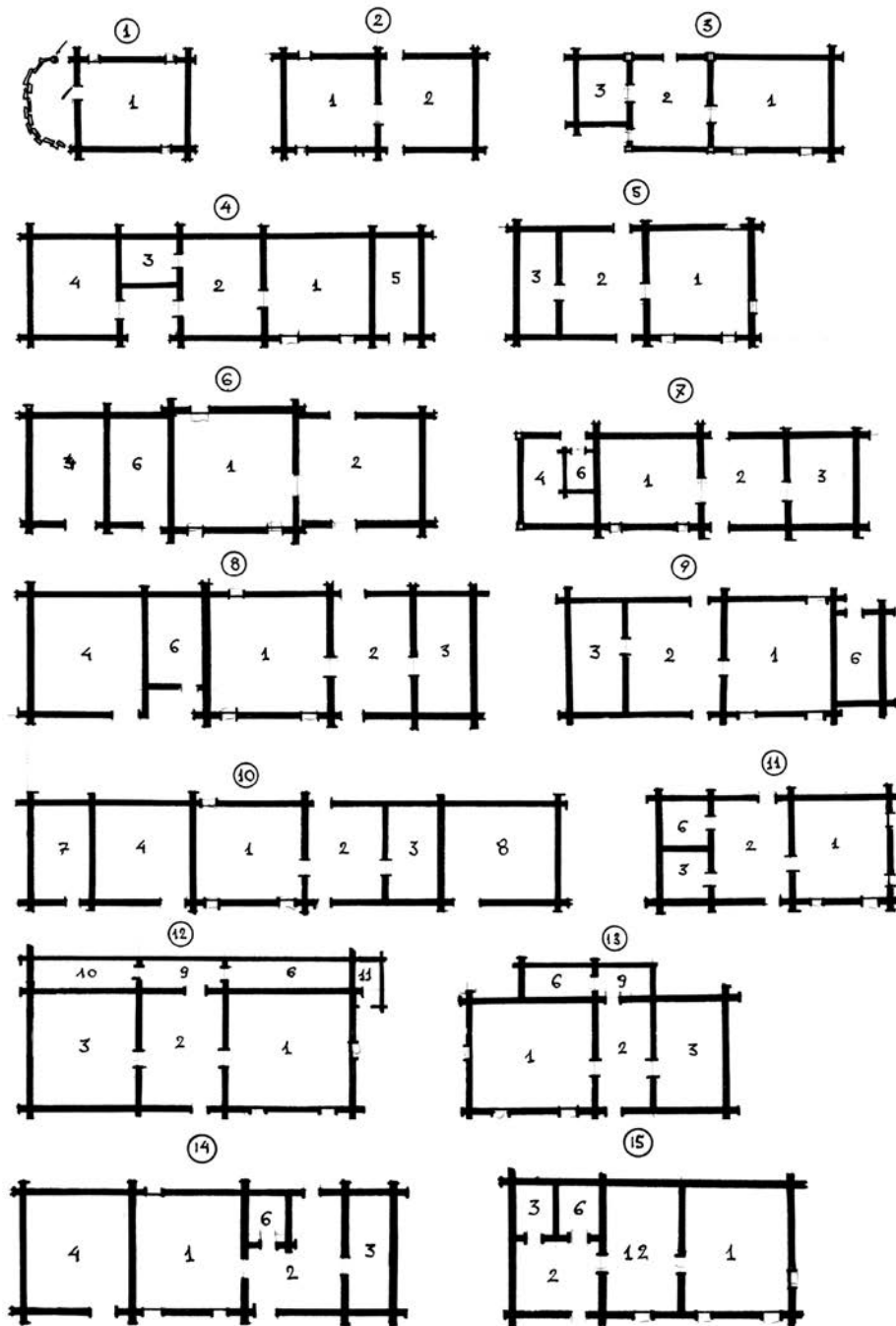
На Поліссі відомі також житла з розвинутою господарською частиною типу хата + сіни + стебка/комора, тобто з розміщеними по другий бік сіней від хати окремими теплою і холодною коморами² (сс. Ку-

² У роботі для позначення адміністративних одиниць будемо використовувати наступні скорочення: Рівненська обл. — Рів., Березнівський р-н — Берез., Володимирецький р-н — Волод., Дубровицький р-н — Дуб., Заріченський р-н — Зар., Рокитнянський — Рок., Сарненський р-н — Сар. Костопільський — Кост.; Волинська обл. — Вол., Любомльський — Любом., Любешівський — Любеш., Камінь-Каширський р-н — К.-Каш., Шацький — Шац., Ратнівський — Рат, Маневицький — Ман. Старовижівський р-н — Стар., Турійський р-н — Тур.; Житомирська обл. — Жит., Ємільчанський р-н — Єм., Новоград-Волинський р-н —

кли, Старий Чорторийськ Ман., Велика Глуша, Лохвичі Любеш. Кримне Стар. Вол.; Біловіж Рок. [11, с. 151], Озеро, Великі Цепцевичі, Більська Воля (хата 1900 р.), Березино, Городок, Воронки Волод., Тишиця (хата 1917 р.) Берез., Стрільськ Сар. Рів.; Підгайне Ів., Богдани (хата др. пол. — сер. XIX ст.) Виш., Іловниця Чор. Київ.) [1, арк. 19; 2, арк. 4; 3, арк. 9; 4, арк. 12]. Побутовали вони й на теренах Полісся Білорусі (сс. Нарцевичі Слонімського, Улиця Кобринського повітів Гродненської губернії [51, с. 152 (Рис. 36), 176 (Рис. 46), 181 (Рис. 47)] тощо). Стеля у стебці зазвичай була дещо нижчою, ніж у коморі (сс. Підгайне Виш., Іловниця Чор. Київ., Великі Цепцевичі, Більська Воля Волод. Рів.), проте інколи два приміщення мали однакову висоту (Воронки Волод. Рів.). У Володимирецькому р-ні (Рів.) такий блок-п'ятистінок (стебка / комора) називали «прихижником» (стебку тут називали «пуклітом», а комору «хижкою»). Безперечно, цей ускладнений варіант планування генетично пов'язаний з трикамерними спорудами типу хата + сіни + комора (стебка). Скажімо, у деяких місцевостях Полісся України доволі чітко простежується процес влаштування стебки всередині холодної комори, шляхом виділення її при тильній стіні по-

здвоєнню перегородкою (сс. Березино, Озеро, Великі Цепцевичі) чи (рідше) зрубом-двостінком (с. Березино). У таких випадках стеля в «пукліті» приблизно на 0,5 м є нижчою, ніж у коморі (сс. Березино, Більська Воля). Водночас на Західному Поліссі Білорусі, навпаки: у житлах за планом «хата + сенцы + вариўня», які тут були найбільш поширеними, комора часто виділялась усередині «варивні» (яка мала значні розміри) [8, с. 78]. На цілком відмінний від попереднього шлях розвитку таких споруд вказують матеріали З. Дмоховського. Учений вважав такі споруди подальшим «логічним розвитком» житла з кутовим підсінням. Як приклад автор наводить обміри хати О. Торчили зі с. Коротичі. У зазначеному випадку кутове підсіння при фасадній стіні комори забудоване зрубом-двостінком, який через стовпи примикає до стін сіней і комори, внаслідок чого виникло нове приміщення, зване «хізок» («хижка»), яке на зразок холодної «кліті» виконувало функцію літньої спальні. З боку сіней теж влаштували стінку, обладнану дверми [58, с. 318—320]. На подібний напрямок формування таких жител вказують й наші польові матеріали. Скажімо, до складу хати др. пол. XIX ст. зі с. Воронки (Волод. Рів.) входить зруб-чотиристінок житлового приміщення (5,03 x 5,38 м) та з'єднаний із ним через сіни зруб-чотиристінок «кліті» (3,01 x 3,65 м). Вужчий «пукліт» (1,85 x 3,65 м) стовпової конструкції добудований до тильної стіни кліті таким чином, що його задня стіна розташована на одному рівні із глухою стіною хати. На Чернігівщині (с. Ведильці Чер.) С. Токарев теж фіксував випадки, у яких на рівні зі стінами хати та сіней при такій (вужчій) коморі споруджували додаткову стінку, внаслідок чого між нею і відповідною стіною комори утворювалось додаткове вузьке приміщення. Як видно з ілюстративного матеріалу, з боку сіней це приміщення було відкритим [49, с. 29 (Рис. I. V), 31]. Спорадичне побутування відповідних споруд на теренах Середнього Полісся вдалося виявити й нам (сс. Богуші Берез. Рів.; Луб'янка, Пол., Паришів Чор. Київ.). Причому, як і в прикладі, наведеному С. Токаревим, у такому вузькому (1,34 м: с. Богуші Берез. Рів.; 1,21 м: с. Паришів Чор. Київ.) приміщенні стінки з боку сіней не робили. Заслужує на увагу те, що у споруді зі с. Паришів (Чор. Київ.) на фасаді внутрішньої комори присутнє невеличке віконце-щілина у вигля-

Нов.-В., Овруцький р-н — Овр., Олевський р-н — Ол., Коростенський р-н — Кор., Лугинський р-н — Луг., Малинський р-н — Мал., Народицький р-н — Нар., Радомиський р-н — Рад.; Київська обл. — Київ., Іванківський р-н — Ів., Поліський р-н — Пол., колишній Чорнобильський р-н — Чор.; Чернігівська обл. — Чер., Менський р-н — Мен., Щорський р-н — Щорс., Чернігівський р-н — Черн., Новгород-Сіверський р-н — Н.-Сів., Бахмацький р-н — Бах.; Сумська обл. — Сум., Глухівський р-н — Глух, Шостківський р-н — Шост., Путивльський р-н — Пут., Конотопський р-н — Кон., Крлевецький р-н — Крол.; Брестська обл. — Брест., Брестський р-н — Бр., Іванівський — Іван., Жабінковський — Жаб., Кобринський р-н — Кобр., Пінський р-н — Пін., Пружанський р-н — Пруж., Кам'нецький р-н — Кам., Маларидський — Малар., Дрогичинський — Дрог. Березовський р-н — Бер., Лунинецький р-н — Лун., Ляхавичський р-н — Лях. Ганцевичський р-н — Ган., Столинський р-н — Стол.; Гомельська обл. — Гом., Петриковський р-н — Петр., Єльський р-н — Єл., Хойніцький р-н — Хой., Брагінський р-н — Браг., Мозирський р-н — Моз., Калінкавіцький р-н — Кал., Річицький р-н — Річ., Гомельський р-н — Гомел., Житковицький р-н — Житк., Лельчинський р-н — Лел.

Типові планувальні схеми житлових споруд на Західному Поліссі України: 1. Однокамерна хата кін. XVIII ст. у с. Жиричі Ратнівського р-ну Волинської обл. 2. Хата кін. XIX ст. у с. Здомишля Ратнівського р-ну Волинської обл. 3. Хата кін. XIX ст. у с. Мельники Шацького р-ну Волинської обл. (за А. Данилюком). 4. Хата кін. XIX ст. у смт Шацьк Волинської обл. (за А. Данилюком). 5. Хата кін. XIX ст. Стара Гута Старовижівського р-ну Волинської обл. 6. Хата пер. пол. — сер. XIX ст. у с. Раків Ліс Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. 7. Хата кін. XIX ст. у с. Грабине Старовижівського р-ну Волинської обл. 8. Хата 1883 р. у с. Забріддя Ратнівського р-ну Волинської обл. 9. Хата кін. XIX ст. у с. Жиричі Ратнівського р-ну Волинської обл. 10. Хата 1873 р. у с. Жиричі Ратнівського р-ну Волинської обл. 11. Хата кін. XIX ст. у с. Старий Чорторийськ Маневицького р-ну Волинської обл. 12. Хата кін. XIX ст. у с. Сошичне Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. 13. Хата кін. XIX — поч. XX ст. у с. Новий Двір Турійського р-ну Волинської обл. 14. Хата кін. XIX ст. у с. Величче Ратнівського р-ну Волинської обл. 15. Хата 30-х рр. XX ст. у с. Старий Чорторийськ Маневицького р-ну Волинської обл.

Умовні позначки: 1 — хата; 2 — сіни; 3 — комора; 4 — колешня; 5 — дровітня; 6 — пукліт (тепла комора); 7 — хлів; 8 — клуна; 9 — прибік («дворець»); 10 — хлівчик; 11 — курник; 12 — кухня.

ді косою хреста, що опосередковано промовляє на користь пізнішої забудови стінок стебки. Знову ж, споруди типу хата + сіни + стебка/комора могли виникнути (принаймні у деяких місцевостях) ще інакше. У південних районах Середнього Полісся України (Мал., Рад., Кор., Єм., південь Ол. Жит.; Виш., Ів. Київ.) надвірні стебку та комору інколи блокували в одній будівлі. Конструктивно вони становили цілісний зруб-п'ятистінок або зруб-чотиристінок комори, поєднаний через стовпи («арцаби») з трис-тінком стебки. Двері у кожне з приміщень прорубували у чільному фасаді. Власне, внаслідок об'єднання такої споруди з хатою, сінями і могли виникнути житла типу хата + сіни + стебка/комора.

На Поліссі доволі часто в одному блоці з хатою розташовувались господарські споруди, творячи таким чином зімкнутий чи замкнутий двір. Як відзначав П. Чубинський, «до курної хати майже завжди прибудовують й інші холодні приміщення. Будівлі ці в більшості розташовуються одна за другою в такому порядку: за хатою і сіннями [...] іде комора, хлів для худоби, «сілник» для збіжжя, шопи для сіна і соломи, свинушник для свиней та ін.». Як наголошує дослідник, «гумно стоїть завжди окремо» [53, с. 391] (щоправда, місцями, наприклад на Слонімському Поліссі, у склад зімкнутого двору («в однім пошарунку») могло входити «гумно») [54, с. 357]. Як свідчать літературні джерела, у сер. ХІХ ст. такі споруди на Правобережному Поліссі України переважали, натомість на Чернігівщині хоча й зустрічались, проте були менш поширеними [35, с. 53]. Значне побутування їх на Правобережжі (Вол., Рів., Жит., Київ.) зафіксоване як нами, так і нашими попередниками. Блокування господарський споруд із житлом характерне також для теренів Полісся Білорусі [47, с. 12] та Підляшшя [38, с. 118; 50, с. 18; 56, с. 32; 61, с. 76—77]. Проте, як слушно відзначають учені, ці споруди «органічно не зв'язані із житлом, і, таким чином, не змінюють його планування» [8, с. 79], тобто не впливали на розвиток планової структури самого житла, а, власне, формували двір (замкнутий чи зімкнутий).

Як звичайно, господарські споруди блокували до причілка сіней чи комори, рідше до тильної стіни будівлі. Проте в окремих місцевостях Полісся такі прибудови наявні й при причілковій стіні житлового приміщення. Скажімо, О. Харузін на заході Полісся Бі-

лорусі відзначав своєрідний різновид розвитку планової структури житла. Зокрема у колишньому Пружанському повіті Гродненської губернії (сс. Хватка, Плебанці) траплялись споруди, які від жител звичного планування відрізнялись тим, що у них, крім стебки у сінях, ще одну стебку прибудовували до причілка житлової камери. Зазвичай вона займала лише задню частину причілка, а у передній (де розташоване вікно) часто влаштовували «крилечко» під навісом, підтримуване стовпами. Як зазначає автор, «крилечко» доволі часто повністю шалювали, внаслідок чого перед стебкою утворювались своєрідні сіни («пристінок», «подстепка»). Вікна у причілку хати в такому разі вже не робили [51, с. 284—285].

Подібні споруди (місцеві назви: «пукліт», «тепла комора», «тепла пивниця», «пивниця»), лише з тією різницею, що причілкова стебка була єдиною у житловому зв'язку, широко побутували також в окремих районах Західного Полісся України (південна частина Ратнівського, захід Камінь-Каширського, північно-східна частина Старовижівського, частково Ковельський р-ни Волинської обл.) [37, с. 206]. Спорадично таке розташування стебок зафіксовано й на Середньому Поліссі (сс. Поліське Берез. Рів.; Мала Чернігівка, Гуничі Овр., Рудня Іванівська, Барішів, Андрієвичі Єм. Жит.; Військове Пол. Київ. та ін.). Інколи, як і у випадках описаних О. Харузіним, стебка займала лише задню частину причілка — у такому разі ближче до покуті у причілку розташовувалось вікно (сс. Оленіне К.-Каш. Вол.; Поліське Берез. Рів., Рудня Іванівська, Барішів, Андрієвичі Єм. Жит.)³. Проте часом вікна тут не робили (сс. Жиричі Рат., Грабове Стар. Вол.). У с. Доротище (Ков. Вол.), як і на Поліссі Білорусі, при стебці («пукліті») наявний «пристебник» (тут причілкове вікно відсутнє).

Знову ж, на заході Полісся України стебка зазвичай займала усю причілкову стіну хати (сс. Гута, Здомишль, Велимче, Річиця Рат.; Качин, К.-Каш. Вол.), була вужчою від неї на ширину стін (хати кін. ХІХ ст.

³ В окремих випадках (с. Тутувичі Сар. Рів.) у двохатніх житлах ускладненого планування («хата» + «сіни»/«пукліт»; «хата» + «сіни»/«пукліт» + «комора») до задньої частини причілкової стіни хати прибудовували не стебку, а холодну «кліть» (тут стояли бодні з одягом, спала молода пара). Як і у подібні стебки, вхід у «кліть» влаштовували з довгого фасаду.

у с. Лучиці, Здомишль, Жиричі Рат.; Раків Ліс К.-Каш. Вол.) чи дещо більше (сс. Забріддя, Житичі Рат. Вол.). В останньому випадку перед стебкою влаштовували нешироке (приблизно 0,65—1,2 м) піддашся (сс. Забріддя, Жиричі Рат. Вол.). Траплялось, що до причілка стежки ще прилягала «колешня» — приміщення для зберігання дров тощо (сс. Лучиці, Забріддя, Здомишль, Жиричі, Велимче Рат.; Раків Ліс К.-Каш. Вол.). Інколи «колешню» добудовували безпосередньо до причілка хати (хати кін. XIX — поч. XX ст. у сс. Здомишль, Тур, Заболоття, Велимче Рат., Сереховичі Стар., 1873 р. у с. Жиричі Рат. Вол.). В такому разі доволі часто невеликий (1,6 x 2 м: с. Грабове Стар. Вол.) зруб-трестінок (чи зруб-двостінок) «пукліта», який прилягав до причілка хати, розташовувався усередині «колешні» (хати кін. XIX ст. у с. Грабове Стар., Здомишль, 1916 р. у с. Велимче Рат. Вол.). Житла із прибудованими до причілка хати коморою і шпихлірем ще у сер. XIX ст. (1848 р.) відомі на Підляшші (Більський повіт) [22, с. 436; 56, с. 32]. Таку неопалювану комору, розташовану за хатою, згадує О. Кольберг у колишній Холмській губернії [61, с. 75].

Зазвичай двері у причілкову стежку прорубували з довгого фасаду споруди, проте в окремих випадках одні двері вели у неї знадвору, інші — з житлового приміщення (с. Андрієвичі Єм. Жит.). Подібне явище у сер. XIX ст. (1857 р.) дослідники фіксували й на Підляшші. Скажімо, у колишньому Більському повіті Гродненської губернії хата складалася з сіней, житлової кімнати, «комори» для зберігання харчів і одягу, та «пристінка» («невеликої холодної кімнати, де ставлять взимку капусту, буряки та ін.»). Як зазначає автор, «вхід у комору завжди з сіней направо, а у пристінок — із житлової кімнати» [22, с. 436].

Аналізуючи планову структуру жител на Західному Поліссі, кидається у вічі те, що у деяких районах (Ратнівський, Старовижівський, рідше Любомльський, Шацький, захід Камінь-Каширського, Ковельського, північ Турійського р-нів Волинської обл.) [36, с. 102] широко побутували житла, у яких вікна на причілку відсутні. Це ж притаманне і для деяких районів заходу Полісся Білорусі (наприклад Кам. Брест.) [55, с. 38] та Підляшші [38, с. 120—121]. Зауважимо, що окремі зразки таких споруд у кін. XIX ст. відомі й на теренах Рівненщини: сс. Малі

Цепцевичі (нині — с. Цепцевичі Сар. Рів.) та Білеве колишнього Рівненського повіту [31, с. 185]. Причому тут вже на той час (1899 р.) подібні житлові споруди місцеве населення вважало реліктами давнини [31, с. 185]. Слід зауважити, що житлові будівлі, у яких відсутні віконні прорізи, у причілковій стіні житлової камери досить часто зустрічались у народному будівництві західних областей України [36, с. 103] (Бойківщина, Гуцульщина, Лемківщина, Покуття, Західне Поділля південні та західні райони рівнинної Львівщини, західна частина етнографічної Волині тощо). Відповідно до наших спостережень це явище передовсім характерне переважно для місцевостей, де у минулому побутували зімкнуті та замкнуті двори⁴, тобто там, де при причілку хати наявна прибудова. До речі, у згаданих селах Малі Цепцевичі та Білеве такі житла теж входили до складу зімкнутого двору [31, с. 185]. Таким чином, прибудова стежки (чи іншого приміщення) до причілка житлової камери доволі суттєво вплинула на особливості планової структури місцевого житла. Причому це явище (відсутність вікон на причілку) на заході Полісся характерне вже для жител кін. XVIII — пер. пол. XIX ст., що підтверджують окремі збережені до сьогодні споруди. Більше того, давність цієї традиції засвідчує й хата 1587 р. із села Самари (у якій два вікна розміщені на чільному фасаді та одне — у тильній стіні) [12, с. 76].

На заході Полісся (Вол.) стежку («пукліт», «прибік») часто прибудовували до тильної стіни житлового приміщення. Будівлі з таким розташуванням «пукліта» А. Данилюк локалізував на північ від м. Ковеля (у межиріччі рік Вижівки і Цира [17, с. 54]), а також на півночі Любомльського р-ну (нині — Шац. Вол.) [18, с. 72]. Відповідно до наших польових матеріалів основне розповсюдження таких будівель припадає на Камінь-Каширський р-н [37, с. 205]. Побутували вони також у Старовижівському, Турійському, Любомльському р-нах, а також на південно-західних окраїнах Ратнівського (сс. Датинь, Здомишль) р-ну. Південна межа розповсюдження таких стебок — південний схід Турійського р-ну (сс. Озеряни, Новий Двір) та північні окраїни Володимир-Волинського р-ну (сс. Мики-

⁴ На заході Полісся у кін. XIX — на поч. XX ст. замкнуті двори найчастіше зустрічались у Ратнівському, Старовижівському та Камінь-Каширському [16, с. 27], дещо рідше — у Любомльському та Шацькому районах.

тичі, Ліски); північна — села Велика Глуша, Мельники відповідно Любешівського і Любомльського р-нів [37, с. 205—206].

«Пукліт» цього типу становить прямокутний у плані неширокий (1,3—1,5 м) зруб-трестінок, що прибудований через стовпи до тильної стіни житлового приміщення: (1,3 x 4,59 м) — хата др. пол. XIX ст. у с. Полиці; (2 x 5,5 м), (1,45 x 4,05 м), (1,5 x 5 м) — хати кін. XIX — поч. XX ст. у с. Сошичне; (1,3 x 3,25 м) — хата кін. XIX ст. у с. Острівок; (1,5 x 4,06 м) — хата кін. XIX — початку XX ст. у с. Бузаки; (1,36 x 3,19 м) — хата поч. XX ст. у с. Грудки; (1,51 x 5,03 м) — хата 1919 р. у с. Гута Кам'янська (К.-Каш.). Зруб складали з колод, півколод, брусів чи пластин. «Пукліт» займав наближену до печі частину тильної стіни житлового приміщення (хати кін. XIX — поч. XX ст. у сс. Мостище, Полиці, Грудки, Видерта, Запруддя, Острівок (К.-Каш.); кін. XIX ст. у с. Новий Двір, 1898 р. у с. Кримне (Стар.); кін. XIX ст. у с. Столінські Смолярі (Любом.); кін. XIX ст. у с. Здомишль (Рат.) або всю його тильну стіну (хати кін. XIX — поч. XX ст. у сс. Бузаки, Грудки, Полиці, Великий Обзир та хата 1918 р. у с. Гута-Кам'янська (К.-Каш.); хата кін. XIX ст. у с. Полиці (Тур.). Входили у «пукліт» з боку сіней. Траплялось, що у «пукліт» виступала тильна стіна печі (зрубу в цьому місці не було). У задній (с. Гута-Кам'янська) чи протилежній до входу (с. Бузаки) стіні стежки прорубували невеличке віконце (0,2 x 0,2 м).

Крім «пукліта» при тильній стіні хати інших прибудов зчаста не споруджували: хати поч. XX ст. у сс. Черче, Запруддя, Острівок (К.-Каш.), 1898 р. у с. Кримне (Стар.). Проте «пукліт» у багатьох випадках становив складову «двірця» («задвірка», «прибоку») [17, с. 54], який, крім хати, захоплював ще тильну стіну сіней чи сіней і комори. Така прибудова об'єднувала, як звичайно, з допомогою «двірця» при сінях два зруби-трестінки («пукліт» при хаті та «комірку» при коморі): хати кін. XIX — поч. XX ст. у сс. Острівок, Сошичне, Великий Обзир, Полиці, Мостище, Бузаки, Грудки (К.-Каш.), кін. XIX ст. у с. Новий Двір (Тур.). Часто місце комірки займав «хлівчик» (хата кін. XIX ст. у с. Сошичне). Подекуди «пукліт» блокували лише з «двірцем» (комірки чи хлівчика не було): хати др. пол. XIX — поч. XX ст. у сс. Полиці, Гута-Кам'янська, Бузаки, Сошичне, Грудки, Видерта

(К.-Каш.). «Пукліт» при тильній стіні житлового приміщення траплявся як у дворах вільної забудови, так і в зімкнутих (с. Острівок) та замкнутих (сс. Піщане, Датиць) дворах.

Розташування при тильній стіні житлового приміщення теплої комори («здебки»), яку в зимові місяці обігрівали жаром у посудині, відоме й на етнографічній Волині. Зокрема, у матеріалах (1850-х рр.) вона згадується в колишньому Заславському повіті (м. Славути і околиці)⁵. Подібні інформації ми записали у селах Малий Скнит, Клепачі Славуцького р-ну Хмельницької обл. Причому тут, при сінях перед входом у стежку, могли розташовувати ще одне приміщення на зразок поліського «двірця» — «сінечки» [36, с. 99]. Подібне фіксуємо й на Галицькій Волині (північні райони Львівської обл.)⁶.

Влаштування підсобних приміщень-прибудов та внутрішня сегментація сіней українського житла, на думку М. Приходька, була закладена вже у XVI столітті. Як твердить дослідник, покликаючись на архівні матеріали, вже в цей час у сінях жителів феодальних наявні «прибочки» і «комірки». Скажімо, про «прибік» говориться в описі двору біля Луцька 1572 р.: «...Світлиць дві, з прибоками, коморами...» [34, с. 263].

Одним із найменше опрацьованих (і, відповідно, найскладніших) питань стосовно розвитку планування поліського житла до сьогодні залишаються будівлі із двома (і більше) житловими приміщеннями. Не зважаючи на те, що дослідники будівельної культури поліщуків у своїх роботах принагідно торкалися цього питання, проте у спеціальній літературі воно розроблене дуже поверхово і побіжно, а висновки

⁵ «При майже кожній хаті з тильного боку прибудовуються низенькі комірки, обмазані глиною і обсіпані зовні землею; їх називають здебками; вони слугують для зберігання взимі квашених буряків, капусти, огірків» [22, с. 303].

⁶ Зокрема у хаті 1888 р. зі с. Андріївка Радехівського р-ну, яка у плані складається з двох п'ятистінків об'єднаних сіньми, по один бік від останніх розташовані дві «комори» (на одяг і на збіжжя), по другій — житлове приміщення з вузьким (1,32 м) «прибоком» (теплою коморою для зберігання картоплі та інших коренеплодів). Тильна стіна хатньої печі виходить у «прибік» (зруб у цьому місці відсутній), а його стеля розташована на 0,46 м нахиле від стелі інших приміщень [36, с. 99]. Про побутування у деяких галицьких місцевостях комірки для зберігання картоплі, розташованої при тильній стіні житлового приміщення, згадував також Ф. Вовк [13, с. 112].

учених нерідко є досить суперечливими. Внаслідок чого ряд ключових питань, пов'язаних із цим сегментом житлобудівництва, залишаються не вирішеними. Скажімо, ще й нині достовірно не з'ясовано час виникнення (чи проникнення) таких будівель в окремі регіони Полісся, шляхи їх розвитку, локалізація у певні часові періоди тощо.

Двохатні будівлі відомі на Поліссі у двох варіантах: «дві хати через сіни», із двома житловими приміщеннями, розташованими обабіч сіней (хата + сіни + хата) та «одномашна хата», у якій два житлові приміщення розміщені по один бік від сіней амфіладно (типу хата + хата + сіни) [15, с. 296; 35, с. 53]. Як окремий різновид двохатнього житла слід розглядати будівлю типу хата + хата (кухня), з входом у останню з боку довгого фасаду (безпосередньо з двору чи крізь невеличкий тамбур).

Стосовно житла типу «дві хати через сіни» (хата + сіни + хата), яке дослідники відносять до старіших типів [48, с. 323], на Поліссі, як і на основній території України та Білорусі [8, с. 78; 46, с. 11], воно виникло шляхом переоблаштування у друге житлове приміщення комори, розташованої по другий бік сіней від хати. Однак у Поліському краї цей процес мав свої особливості, про що мова піде згодом.

Насамперед слід зауважити, що житлові споруди типу хата + сіни + хата (у чистому вигляді чи з виділеним у сінях господарським приміщенням) у др. пол. XIX — на поч. XX ст. траплялись на усьому поліському просторі. Такі жила (з «чуланом» у сінях), як зазначає М. Приходько, посилаючись на архівні матеріали, побутували на Лівобережному Поліссі вже у сер. XIX ст.⁷ Відповідно до матеріалів 1878 р., подібні будівлі (хата + сіни + хата) зустрічались у колишньому Ніжинському повіті (Чернігівщина) [45, с. 154]. З кінця XIX ст. вони (таку споруду тут називали «дві хати») відомі й у колишньому Глухівському повіті (с. Полошки Глух. Сум.) [29, с. 85—86]. Окремі їх зразки було зафіксовано у селах Каховка, Ведильці, Мньово (Чер. Чер.) [49, с. 28, 33]. З середини — кін. XIX ст. вони відомі у сільського населення на теренах Брянсько-Жиздринського Полісся: колишні Новозибківський [35, с. 53], Мглинський [25, с. 82] повіти Чернігів-

ської губернії (нині Брянська обл., Росія). Зауважимо, що тут (Стародубщина) ще у першій пол. XVIII ст. дім заможної козацької старшини «представляв собою в основі» дві хати через сіни [34, с. 263]. Житла типу «дві хати через сіни» у середині (очевидно й у першій половині⁸) XIX ст. траплялись у багатьох селах Середнього Полісся України. На користь цього промовляють ілюстративні матеріали П.Д. Де ля Фліза з колишнього Овруцького і Радомишльського повітів Київської губернії [6, арк. 13]: такі споруди присутні на панорамних зображеннях у низці сіл нинішніх Поліського, Чорнобильського р-нів (Київ.) та Овруцького р-ну (Жит.)⁹. Окремі релікти таких споруд зафіксовані тут дослідниками й у пер. пол. XX ст. (с. Ходаки Кор. [16, с. 61; 52, с. 27]). Їх побутування підтверджують й наші польові матеріали (сс. Поліське, Голубне Берез., Березове Рок., Чабель Сар. Рів.; Червона Зірка Пол. Київ., Радовель Ол. Жит. та ін.). Будівлі з двома житловими приміщеннями, розташованими через сіни (хата + сіни + хата) відомі у поліських селах Білорусі (Кобр., Драг., Бяр., Пін., Стол., Моз., Річ. та ін.) [8, с. 73 (Карта № 16); 51, с. 158 (Рис. 39); 55, с. 38]. Дослідники згадують їх на Гомельщині (Річицьке Полісся [63, s. 116; 64, s. 232—233], колишні Туровський [7, с. 273], Лельчицький [21, с. 283] р-ни, Мозирський повіт [63, s. 116], с. Комаровічі Петрик. Гом. [60, s. 294]), Брестчині (Столинський повіт: сс. Ремель, Мочуль Столин. Брест.) [58, s. 320—322], Пінський повіт Мінської губернії (с. Теребежево) [51, с. 158 (Рис. 39)] та ін. Це ж торкається й Підляшшя. Скажімо, у сер. XIX ст. (1862 р.) хати, що склалися з «ізби, сіней і алькіра» згадує у надбужьких селах краю Куніцький [61, s. 76]. На поч. XX ст. хати з «альковом» (ванькирем), розташованим через сіни від хати згадує І. Бессараба в українців Сідлецької губернії [9, с. 150].

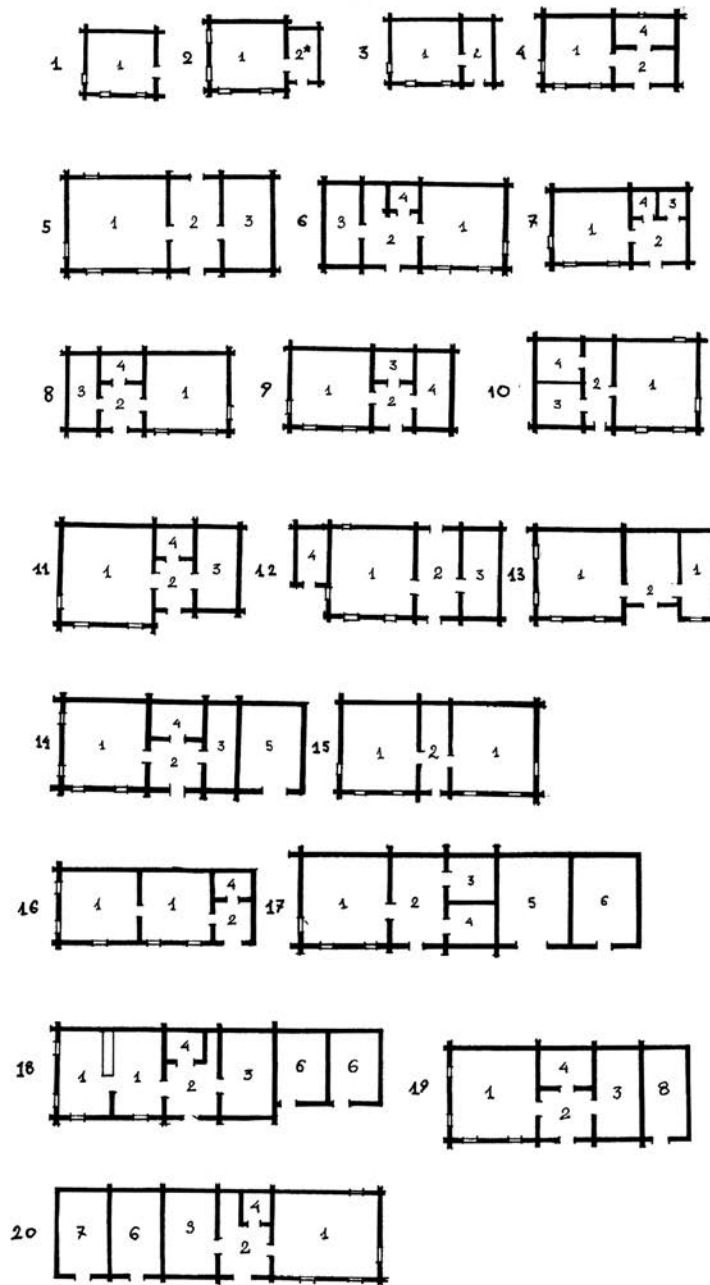
Проте, коли у деяких більш розвинутих економічно південних районах лісостепової, а особливо сте-

⁸ Наприклад, у матеріалах Йозефа Крашевського у житлі поліщуків пер. пол. XIX ст. згадується «пекарня навпроти вітальні» [62, s. 76].

⁹ Зокрема у м. Чорнобиль, сс. Довга Комарівка, Стари Шепелічі, Чистоголівка, Денисовичі, Варовичі, Павловичі, Мартиновичі, Рудня Клевенська, Ілнці, Рудня Ілінецька, Буда-Максимовицька, Королівка, Бобрік [5, арк. 842, 856, 864, 868, 876, 884, 888, 896, 904, 928, 936, 950, 970, 974].

⁷ Автор посилається на Архив Всесоюзного Географического Общества в Ленинграде (Р. 46. — Оп. 1. — Ед. хр. 14 [35, с. 53]).

Типові планувальні схеми житлових споруд на Середньому Поліссі України: 1. Однокамерна хата пер. пол. XIX ст. у с. Запілля Лугинського р-ну Житомирської обл. 2. Хата кін. XIX ст. (з будкою-сіньми) у с. Літвиця Дубровицького р-ну Рівненської обл. 3. Хата сер. XIX ст. у с. Діброва Поліського р-ну Київської обл. 4. Хата кін. XIX — поч. XX ст. у с. Максимовичі Поліського р-ну Київської обл. 5. Хата сер. XIX ст. у с. Липники Лугинського р-ну Житомирської обл. 6. Хата сер. XIX ст. у с. Мусяйки Іванківського р-ну Київської обл. 7. Хата кін. XIX ст. у с. Малі Телковичі Володимирецького р-ну Рівненської обл. 8. Хата кін. XIX ст. у с. Закусили Народицького р-ну Житомирської обл. 9. Хата сер. XIX ст. у с. Сварині Володимирецького р-ну Рівненської обл. 10. Хата кін. XIX ст. у с. Березино Володимирецького р-ну Рівненської обл. 11. Хата др. пол. XIX ст. у с. Вовчків Поліського р-ну Київської обл. 12. Хата кін. XIX ст. у с. Андріївичі Ємільчанського р-ну Житомирської обл. 13. Хата кін. XIX ст. у с. Радовель Олевського р-ну Житомирської обл. 14. Хата сер. XIX ст. у с. Корост Сарненського р-ну Рівненської обл. 15. Хата сер. XIX ст. у с. Голубне Березнівського р-ну Рівненської обл. 16. Хата поч. XX ст. у с. Радінка Поліського р-ну Київської обл. 17. Хата 1917 р. у с. Тишівця Березнівського р-ну Рівненської обл. 18. Хата 1910 р. у с. Рагівка Поліського р-ну Київської обл. 19. Хата кін. XIX ст. у с. Красятичі Поліського р-ну Київської обл. 20. Хата кін. XIX ст. у с. Тараси Поліського р-ну Київської обл.

Умовні позначки: 1 — хата; 1* — кухня; 2 — сіни; 2* — сіни-будка; 3 — комора; 4 — стебка; 5 — колешня; 6 — хлів; 7 — клуня; 8 — повітка

пової частин України будівлі із двома житловими приміщеннями, розташованими обабіч сіней переважали (у середовищі заможніших селян) вже у кін. ХІХ — на поч. ХХ ст. [26, с. 27; 28, с. 120; 48, с. 323], то на Поліссі у цей час вони значного поширення не набули. Зокрема, відповідно до значного масиву польових матеріалів, зібраних нами на Правобережному Поліссі України, у першій половині ХХ ст. такі будівлі траплялись надзвичайно рідко (не більше однієї-трьох у населеному пункті) і то лише як релікти ХІХ ст. (сс. Поліське, Голубне Берез., Березове Рок., Чабель Сар. Рів.; Червона Зірка Пол. Київ., Радовель Ол. Жит. та ін.). Водночас у багатьох селах респонденти їх взагалі не пам'ятають (особливо у Волинській обл.). Це ж підтверджують й польові матеріали наших попередників, зібрані у 1970-х рр., а також опубліковані матеріали інших дослідників. Скажімо, стосовно Прип'ятського Полісся А. Кірко (1882 р.) відзначає: «Житла поліщуків прості, в усіх майже однакові [...]. Виключення дуже рідкісні — бували, тільки прогресисти будують свої хати з двох ізб і кліті чи особливої перегородки» [23, с. 346]. Як зазначив Ч. Піткевич, на Річицькому Поліссі таких хат також було «стосовно не багато» [64, с. 233]. Це ж підтверджують і матеріали К. Мошинського з Річицького та Мозирського Полісся [63, с. 116], Є. Єленьської зі с. Комаровічі (Петриков. Гом.) [60, с. 294] та ін. Відповідно до матеріалів 1920-х рр., у с. Ходаки (Кор. Жит.) такою була лишень одна хата (з 241), а у сусідньому с. Купище — декілька [52, с. 27]. У с. Борове (Рок. Рів.) М. Козакевич у 1950 р. таких будівель не виявив зовсім. Дуже рідко вони у цей час траплялись у селах Лугинського та Олевського р-нів (Жит.)¹⁰. Аналогічне спостерігається й на теренах Білорусі: станом на 1927 р. у с. Радзілавічі (колишній Туровський р-н Мозирської округи) із 160 жител таке планування мало лише 6 будівель [7, с. 273]. Подібний стан речей був притаманний і для сер. — др. пол. ХІХ століття. Скажімо, відповідно до матеріалів 1884 р., у с. Ходаки «дві хати через сіни» мали лише найзаможніші селяни [52, с. 10]. На користь цього промовляють дані Д. П. Де ля Фліза: будівлі більше як

¹⁰ Зокрема із 128 хат, обстежених у цих районах М. Козакевичем, лише 17 мали планування хата + сіни (чи сіни/стебка) + комора (чи хата) [24, с. 19].

з одним житловим приміщенням у сер. ХІХ ст. були рідкістю не тільки у лісовій, а й лісостеповій частині всієї Київської губернії [20, с. 153]. Це ж опосередковано підтверджують і його ілюстративні матеріали: на панорамних зображеннях поліських сіл зафіксовано не більше однієї-двох таких хат в одному населеному пункті (лише у м. Чорнобиль вони переважають) [5, арк. 842, 856, 864, 868, 876, 884, 888, 896, 904, 928, 936, 950, 970, 974].

Хоча М. Приходько, посилаючись на архівні матеріали, висловлює думку, що у сер. ХІХ ст. на території Лівобережного Полісся житла типу «дві хати через сіни» траплялись частіше ніж на Правобережжі, а, наприклад, у Новозибківському повіті Чернігівщини переважали¹¹, джерела кін. ХІХ ст. дають підстави засумніватись у такому твердженні. Щодо Лівобережного та Брянсько-Жиздринського Полісся, то станом на 1878 р. в усьому Ніжинському повіті дві кімнати моли лише 263 будівлі (менше 1,5% від усього житлового фонду) [45, с. 157]. Відповідно ж до матеріалів страхування за 1896 р., у Стародубській волості Стародубського повіту хати з двома житловими кімнатами становили лише 2,2%. Подібне торкається й синхронних даних з Ніжинської та Чаусовської волостей Стародубського, Кулагської волості Суражського повітів. Деяко більше (8,8%) двохатніх жител зафіксовано у більш південній Оболонській волості Крелевецького повіту [45, с. 160—162] (причому слід зауважити, що при підрахунках, сюди ще входили односторонні двохатні житла). Лише по одній такій споруді було зафіксовано в 1945 р. С. Токаревим у сс. Каховка, Ведильці, Мньово (Черн. Черн.), натомість у с. Навози їх взагалі не було виявлено [49, с. 28, 33]. Рідкістю хати другим житловим приміщенням, розташованим через сіни, були й на Підляшші (Сідлецька губернія) [9, с. 150].

Заодно ж, слід наголосити, що з поч. ХХ ст. цей планувальний тип житла на Поліссі відмирає. На цьому, що у цей час так хат вже не будували неодноразово наголошують респонденти. Такий стан речей підтверджують і джерельні матеріали 20-х рр. ХХ ст. з теренів Полісся України та Білорусі [21, с. 283; 52, с. 11]. М. Приходько слушно зазначає (1970 р.): «Якщо на півдні України отримав поши-

¹¹ Цілком вірогідно, що тут закралась якась помилка (можливо автор мав на увазі, що переважали будівлі власне з виділеним у сінях «чуланом») [35, с. 53].

рення тип житла Х[ата] + С[іни] + Х[ата], як генетична основа сучасного ускладненого (багатокімнатного) будинку, то на Поліссі цей тип житла не ужився і тепер зустрічається деінде, як залишки старого житла» [35, с. 53].

Стосовно функціонального використання, то хоча дослідники (Ч. Піткевич, Є. Єленська, З. Дмоховський та ін.) [58, s. 321—322; 60, s. 24; 64, s. 232] і згадують «світлицю», розташовану через сіни від основного житлового приміщення, на Поліссі вона навіть у найзаможніших верств селянства дуже рідко виконувала таку функцію, як на основній частині Українського лісостепу (святкового, парадного приміщення). Навіть багатші поліщуки дві кімнати використовували переважно як повноцінне житло (зазвичай два приміщення обладнували варистою піччю і повноцінним інтер'єром [25, с. 84; 58, s. 321—322]). Скажімо, як відзначає М. Косич стосовно Мглинського повіту, навіть у багачів будівництво такої хати передовсім пов'язане з великим сімейством: «[...] коли він (селянин. — Р. Р.) багатий — значить багатосімейний, тому що в селян багатство залежить від кількості робочих рук; значить при живих родичах наявно кілька жонатих синів, тільки тому, що тісно і ніде дітися, дозволяє він собі розширити приміщення у вигляді двох хат, з'єднаних сіньми» [25, с. 82]. Це ж підтверджують й матеріали Є. Єленьської зі с. Комаровичі (Петрак. Гом.) — «замість тої останньої [комори], інколи, тоді, коли родина значно збільшується, буває друга житлова хата — світлиця» [60, s. 24]. Зауважимо, що на Поліссі «світлицею» часто називали новішу житлову частину споруди, адже ще П. Чубинський відзначав, що словом «світлиця» поліщуки називають «світлу українську хату (житлове приміщення з більшими вікнами та не курною піччю. — Р. Р.), яка починає зрідка появлятися з часу звільнення селян (від кріпосного права. — Р. Р.)» [53, с. 390]. До речі, у Древній Русі терміном «світела» (який етимологічно пов'язана зі словом «світлиця») називали «горницю, але більш світлу, з красними (великими. — Р. Р.) вікнами на три або чотири сторони» [51, с. 260]. Наприклад таку «світлицю» у с. Ремель (Стол. Брест.) заможний господар добудував через сіни до старшої хати (два приміщення обладнані піччю і повноцінним інтер'єром) [58, s. 321—322]. Правда, дуже спорадично в поліському житлі траплялась повноцінна «світлиця». Зокрема, у хаті

кін. ХІХ ст. зі с. Радовель (Ол. Жит.) менше житлове приміщення (опалюване грубкою-стояком) виконувало функцію парадного. Знову ж, у тому разі, коли хата була розрахована на дві сім'ї, сіни могли робити ширшими (щоб у них помістилось дві комори), а інколи їх перегороджували «провізоричною стіною з ополків» та прорубували до них другі двері [64, s. 233]. Планування таких споруд (на дві родини) могло відбуватись й інакше: сіни + хата + хата + сіни (Чернігівщина) [49, с. 33].

Як вже було говорено, житло типу хата + сіни + хата на Поліссі, як і на основній території України та Білорусі [8, с. 78], розвинулось шляхом переоблаштування у друге житлове приміщення комори (теплої чи холодної), розташованої по другий бік сіней від хати. Проте цей процес на Поліссі мав свою локальну специфіку. Холодну комору («кліть»), призначену для зберігання морозостійких продуктів, одягу тощо, поліщуки відносили до так званих «холодних постройок». Її не утеплювали: стіни частіше складали без використання мохової прокладки, не «присипали» стелі, підвалини піднімали вище поверхні ґрунту — «щоб продував вітер» тощо. Використання такої комори як літнього житла відоме в Україні з часів Київської Русі [51, с. 109, 111], а у поліському краї, зокрема, — з ХVІ ст. [17, с. 51]. Як літне (зрідка цілорічне) помешкання, поставлену окремо чи в одному блоці з хатою кліть поліщуки (особливо молода пара) використовували до середини ХХ ст., а у окремих місцевостях (наприклад, Сар. Рів.) така її функція зберігалась ще у 1950—1960-ті роки. Натомість при спорудженні комори теплої («стебки»), яку призначали для зберігання коренеплодів та інших теплолюбних продуктів, використовували ті ж техніки і технології, що й при спорудженні житла: між вінцями прокладали мох, стелю присипали значним шаром землі, стіни ззовні і всередині білили тощо. Хоча у ХІХ — на поч. ХХ ст. стебка використовувалась як господарська споруда, поліщуки України та Білорусі в окремих випадках (внаслідок збільшення чисельності сім'ї, непридатності хати, тимчасовій втраті житла тощо) пристосовували її для житлових потреб (траплялось і навпаки: коли стара хата використовувалась як господарська стебка) [13, с. 110; 19, с. 10; 33, с. 254—255; 37, с. 223—224].

Знову ж, коли на основній (лісостеповій) частині України житло типу хата + сіни + хата розвинулось

Стебка у сінях хати кін. ХІХ ст. у с. Луб'янка Поліського р-ну Київської обл. (зона відчуження)

внаслідок трансформації холодної комори, розміщеної через сіни від хати, у друге житлове приміщення (спершу — холодне, а згодом обладнане опалювальним пристроєм), на Поліссі у цьому процесі брала участь як холодна «кліть», так і тепла «стебка»¹². Причому у деяких районах (наприклад, Західне Полісся Білорусі), де планування «хата + сенцы + вариўня» було найбільш поширеним (варивня мала значні розміри), власливо, це приміщення найчастіше пристосовували під помешкання [8, с. 78]. Слід нагадати, що за даними О. Харузіна, така стебка, об'єднана з житловою камерою сіньми, давніше у житлі білорусів часто могла бути обладнана опалювальним пристроєм типу відкритого вогнища [51, с. 181, 185, 194]. Стосовно перетворення у другу «мешкальну кімнату» на теренах Білорусі, передовсім, стебки, наголошує К. Мошинський [63, с. 552—553]. З. Дмоховський як приклад такої трансформації наводить будівлю зі с. Мочуль (Стол. Брест.), яка у первісному вигляді мала планування хата + сіни + стебка. З часом стебку переоблаштували у друге житлове приміщення (спорудили піч тощо), і кожна з хат використовувалась як окреме житло для двох жонатих братів [58, с. 320—321].

Таким чином складається враження, що коли на основній території України еволюція житла типу

¹² Заслуговує на увагу те, що у тих місцевостях Полісся України, де поширені житла типу «хата» + «сіни»/«комора» + «вістебка», респонденти наголошують на тому, що влітку спали не у стебці, а власне у (значно меншій за розмірами) холодній коморі (с. Сварині Волод. Рів.). Це ж торкається й споруд типу «хата» + «сіни» + «кліть»/«комора» (стебка) (с. Великі Цепцевичі Волод. Рів.).

хата + сіни + хата відбувалася шляхом перетворення у друге житлове приміщення виключно холодної комори, на Поліссі (як і в багатьох інших районах Білорусі) друге помешкання утворювалось переважно за рахунок «стебки» (правда, у цьому процесі могла брати участь й холодна «кліть»). Причому в такому разі відбувалось ніби «повернення» стебки до її первісного призначення, адже низка дослідників схиляється до думки, що господарську стебку кін. ХІХ — поч. ХХ ст. слід розглядати як рудимент дуже давнього однокамерного житла, характерного для усіх східних слов'ян [13, с. 110; 35, с. 52—53].

Трикамерне житло типу хата + сіни + хата могло формуватись й по-іншому: шляхом об'єднання сіньми двох повноцінних однокамерних хат. Артефакти такого процесу К. Мошинський спостерігав на Мозирщині (с. Дерешевичі) [63, с. 116], Є. Єленська — у с. Комаровичі (Петрак. Гомель.) [60, с. 22]. Водночас споруди, у яких дві зрубні житлові камери об'єднувались каркасними сіньми у давньоруському Новгороді відомі вже з ХІІ ст. [44, с. 110].

Траплялись на Поліссі й оселі з виділенням по ширині хати другим житловим приміщенням («кімнатою», «покоюми», «ванькирем», «алькирем» тощо) — так звані дво- чи півторирядові житла. Цю правду, на основній території поліського краю (зокрема на Правобережному Поліссі) вони зрідка почали входити у побут найзаможніших верств селянства (причому лише в окремих селах) лише у 1920-х рр. Скажімо, у с. Ходаки (Кор. Жит.) станом на 1928 р. таких осель, «збудованих круглим домком» за планом «сіни»/«комора» + «хата»/«покої» (які тут, як наголошує автор, почали будувати від недавнього часу), було лише 6 [52, с. 10—11]. У с. Кримне (Стар. Вол.) у 1930-х рр. подібне планування (комора + сіни + хата/кімната) мала лише одна споруда [2, арк. 7]. Знову ж, у більшості сіл, за словами старожилів, таких осель у пер. пол. ХХ ст. не було зовсім. Лише у післявоєнний період (кінець 1940-х — 1950-ті рр.), як зазначає М. Козакевич, у житлобудівництві поліщуків відбувався пошук щодо поділу житлової камери по ширині, внаслідок чого в багатьох селах виникають споруди за планом: хата/хата + кухня + сіни/стебка; хата/хата + кухня + сіни/стебка, комора; (хати зі с. Борове Рок. Рів.) [24, с. 16 (Рис. I, VIII, IX)], комора + сіни/пукліт + кухня/їдальня + хата (хата 1950 р. у с. Старий Чорторійськ Ман. Вол.) [2,

арк. 2], спальня / світлиця + кухня/їдальня + сіни/комора + комора (хата 1949 р. у с. Заячівка Ков. Вол.) [2, арк. 5], комора, стебка/сіни + кухня + хата/хата (хата сер. ХХ ст. зі с. Радогоща Луг. Жит.), сіни + кухня + хата/хата (хата 1950-х рр. у с. Залізняк Любеш. Вол.).

Проте слід зауважити, що в окремих місцевостях Полісся домівства з виділенням по ширині хати другим мешкальним приміщенням траплялись ще у сер. ХІХ століття. Скажімо, описуючи у 1865 р. колишню Чернігівську губернію, М. Домонтович відзначав, що у міщан та заможних селян зустрічаються хати за планом «світлиця»/«кімната» + «сіни» + «кухня» («пекарня»). З другої половини ХІХ ст. (1878 р.) є згадки про такі споруди («хата»/«кімната» — «сіни» — «хижа») з Ніжинського повіту на Чернігівщині [45, с. 154]. Принаймні, з кін. ХІХ — поч. ХХ ст. відомі вони й на заході Полісся Білорусі — у колишній Гродненській Губернії («хата»/«алькір» + «сіни» + «хата»/«алькір»: с. Буди Пружанського повіту; «комора» + «сіни»/«кухня» + «хата»/«спальня»: с. Клюковиці Брестського повіту тощо) [51, с. 176 (Рис. 45), 207 (Рис. 54)]. Житла з виділеною по ширині житлового приміщення кімнатою чи коморою траплялись і на Підляшші [38, с. 117]. Скажімо, двійні («подвійні») хати на переломі ХІХ та ХХ ст. відомі у Колишній Сідлецькій губернії [9, с. 150], а також у с. Яблучна Білопідляського воєводства [32, с. 73] тощо. Проте як у ХІХ, так і у пер. пол. ХХ ст. на Поліссі подібні споруди навіть у найбагатших верств селянства зустрічались дуже спорадично, як правило, на півдні та заході (Підляшшя). Значно ширше вони побутували на етнографічній Волині та Холмщині [38, с. 117; 39, с. 202—203], де «двоєки» («двотрактівні хати»), як свідчать джерела, доволі часто будували вже у кін. ХVІІІ — на поч. ХІХ ст. [39, с. 202—203; 40, с. 99—100; 59, с. 20—21; 65, с. 73]. До речі, В. Кравченко в етнографічному нарисі про Волинь (Житомирщини) відзначав, що хата часом поділена на дві частини: хату і «ванькір». Причому на півдні (етнографічна Волинь) «ванькір» розташований при тильній стіні житлового приміщення, а на півночі (Полісся) — «ванькір у хаті за поперечною стіною» [27, с. 264]. Такі споруди у ХІХ ст. також широко побутували й у деяких інших районах на заході України (у Над-

сянні, Прибойківському Підгір'ї тощо) [41, с. 26—29; 42, с. 221—225; 43, с. 92].

Шляхи генезису дворядкових жител могли бути різними: внаслідок влаштування у хаті тонкої перегородки («пересічки») [45, с. 151] чи сегментації житлового приміщення грубкою [32, с. 73; 38, с. 117]. Ф. Вовк уважав, що у деяких галицьких місцевостях (Галицька Волинь. — *Р. Р.*) ванькір («кімнату») могли утворювати, прорубуючи двері до комори, що розміщувалася при тильній стіні житлового приміщення, у якій тримали картоплю (приміщення типу поліської стебки. — *Р. Р.*) [13, с. 112]. Оригінальну думку стосовно цього висловлював І. Могитич, який на основі аналізу бойківського варіанту такої хати прийшов до висновку, що зруб п'ятистінок, який входить до її складу, виник ще у період Київської Русі і проіснував на території розселення східних слов'ян аж до ХХ ст. [30, с. 57—59]. До речі, М. Приходько на основі описів феодалних дворів припускав, що житла типу п'ятистінки (світлиця — світлиця) на теренах України були відомі вже з ХV—ХVІ ст. [34, с. 263]. Припущення вченого на наш огляд є доволі слушним, оскільки, наприклад, у регіоні Карпат (Бойківщина, Лемківщина тощо) широке побутування серед заможніших верств сільського населення (у вїтївствах, попівствах, дрібношляхетського стану місцевого походження тощо) подібних жител засвідчує архівний матеріал принаймні з початку ХVІ—ХVІІ ст. [30, с. 45—61; 57, Tabl. VI].

На окрему увагу заслуговує так зване двохатнє «однобічне» житло, у якому два житлові приміщення розташовувались амфіладно по один бік від сіней (хата + хата + сіни, хата + хата + сіни + комора та ін.). У таких спорудах перша з боку сіней хата відіграла функцію повсякденної «кухні», друга — спальні та парадного (чистого) приміщення. Двохатнє однобічне житло, швидше за все, проникло у сільське будівництво поліщуків під впливом міської (містечкової) архітектури, що, правдоподібно, відбувалось у першій половині — середині ХІХ століття. Проте впродовж тривалого часу такі споруди траплялись на Поліссі дуже спорадично і залишались надбанням лише найбагатших верств селянства. Лише у 1920—1930-ті рр. однобічне житло поширилось по усій території Полісся, проте й у цей час так будували лише заможніші селяни. Тільки починаючи з 1950—1960-х рр. споруди типу хата +

хата + сіни та їх більш розвинуті варіанти стають пануючими на усьому поліському просторі. Такими у цей час споруджують нові будівлі та масово переобладнують під цей тип старі хати. Слід зауважити, що формування двохатнього однобічного житла відбувалось на Поліссі кількома різними шляхами: внаслідок прибудови до причілка хати нової камери, переоблаштування для житлових цілей вже існуючого тут господарського приміщення, сегментації хати чи перетворення у кухню сіней тощо. Проте ці питання потребують окремої розмови і більш детально будуть розглянуті в наступних наших роботах.

Підбиваючи загальні підсумки, передовсім, відзначимо: як показують польові та джерельні матеріали, основою поліського житла, як і українського загалом, була однокамерна опалювана житлова кліть. Двокамерні споруди розвинулись шляхом добудови до неї холодних сіней. Процес формування трикамерних однохатніх жител проходив двома шляхами: об'єднанням сіньми опалюваної житлової камери з холодною («кліть») чи теплою («стебка») коморою або завдяки внутрішній сегментації «широких» сіней у двокамерних спорудах.

Щодо еволюції децю відмінних осель, генетично пов'язаних із трикамерними спорудами типу хата + сіни + комора (стебка), скажімо, хат з кутовою нішею-підсіньми, які локально побутували на заході Полісся (та спорадично траплялись у інших місцевостях), то фактичний матеріал дає можливість прослідкувати їх творення внаслідок об'єднання спільним дахом більшої за розмірами хати та значно меншої комори (стебки). Знову ж, житла із сегментацією господарської частини (хата + сіни + стебка/комора) могли формуватись кількома шляхами: забудовою кутової ніші-підсіней, виділенням стебки всередині холодної комори (чи навпаки — влаштування холодної комори всередині «варивні»), шляхом об'єднання сіньми зрубу хати і зрубу-п'ятистінка (комора/стебка) тощо.

Хоча на Поліссі доволі часто в одному блоці з хатою (з боку причілка нежитлової частини) розташовувались господарські споруди, проте ці прибудови органічно не були зв'язані із житлом, і, загалом, не впливали на розвиток його планувальних схем, а, власне, формували замкнутий чи зімкнутий двір. Проте в окремих випадках господарські прибудови вносили певні корективи у планувальну структуру житла. Ска-

жімо, на заході Полісся (Вол.) теплу комору («пукліт», «прибік») часто прибудовували до тильної стіни житлового приміщення (причому така прибудова нерідко входила до складу «двірця», який займав усю тильну частину будівлі). Властиво у сінях таких споруд (для кращої комунікації) завжди влаштовували двоє дверей «на виліт». Знову ж, на Західному Поліссі (частково і в інших місцевостях) доволі часто теплу (рідше холодну) комору (чи «колешню» з виділеною всередині коморою) блокували до причілка житлового приміщення. Власне внаслідок цього тут (як і в деяких інших районах на заході України) у житловому приміщенні причілкового вікна не влаштовували. Причому житла з таким розташуванням вікон, очевидно, мали доволі давню традицію, оскільки окремі їх зразки відомі тут вже з XVI століття.

Стосовно житла типу «дві хати через сіни» (хата + сіни + хата), на Поліссі, як і на основній території України та Білорусі, воно виникло шляхом переоблаштування у друге житлове приміщення комори, розташованої по другий бік сіней від хати. Однак у Поліському краї цей процес мав свої особливості. У той час, коли на основній території України житло типу хата + сіни + хата розвинулось внаслідок трансформації холодної комори, розміщеної через сіни від хати, у друге житлове приміщення (спершу — холодне, а згодом обладнане опалювальним пристроєм), на Поліссі у цьому процесі брала участь як холодна «кліть», так і тепла «стебка». Причому у деяких районах (наприклад, Західне Полісся Білорусі), властиво «стебку» найчастіше пристосовували під помешкання. Знову ж, щодо функціонального використання другого житлового приміщення, то хоча дослідники й згадують тут «світлицю», на Поліссі вона навіть у найзаможніших верств селянства дуже рідко виконувала таку функцію, як на основній частині Українського лісостепу (святкового, парадного приміщення): навіть багатші поліщуки обидві кімнати використовували переважно як повноцінне житло.

Найпростішим ускладненим варіантом трикамерного (як і двокамерного) житла було виділення у сінях підсобного приміщення — холодної чи теплої комори. Цей процес (принаймні у деяких місцевостях) проходив уже в пер. пол. XIX століття. На Правобережному Поліссі при тильній стіні сіней зазвичай виділяли теплу комору («стебку»), натомість

на Лівобережжі її місце займала комора холодна («чулан», «хижа», «кладова»).

Водночас будівлі типу «дві хати через сіни» (хата + сіни + хата), які вже у кін. ХІХ — на поч. ХХ ст. у більш економічно розвинутих південних районах лісостепової та степової частини України переважали і послужили генетичною основою тутешніх ускладнених типів сучасного житла, на Поліссі не прижилися. Хоча такий тип житла в середині — др. пол. ХІХ ст. більшою чи меншою мірою траплявся на усьому поліському просторі, з початку ХХ ст. він тут поступово відмирає і зустрічається лише як залишки старого житла. З початку ХХ ст. у житлобудівництві поліщуків щораз більше поширюються споруди типу хата + хата + сіни, які й стали основою для творення більш розвинутих варіантів тутешнього житла.

- Архів Музею народної архітектури і побуту у Львові (далі — Архів МНАП у Львові). — ЗВ-32 (І с.). — 20 арк.
- Архів МНАП у Львові. — ЗВ-66. — 9 арк.
- Архів МНАП у Львові. — ЗВ-67. — 25 арк.
- Архів МНАП у Львові. — ЗВ-84. — 12 арк.
- Інститут рукописів ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України. — Ф. VIII. — № 187 (Лаз. 15).
- Інститут рукописів ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України. — Ш. ДА/п 206.
- Бараноўскі Яз.* Санітарна-бытавы стан вескі Радзілавічы, Букачынскі сельсавет, Тураўскі раён, Мазырская акруга / Яз. Бараноўскі // *Хроніка Убарцкага Палесся / аўтар-уклад. А.І. Атнагулаў ; навук. рэд. В.Л. Насевіч.* — Мінск : Тэхналогія, 2001. — С. 270—281.
- Беларускае народнае жылле / Э.Р. Сабаленко, У.С. Гуркоу, У.М. Іваноу, Дз. Д. Супрун ; рэдактар членкарэспандэнт АН БССР В.К. Бандарчык ; Акадэмія навук БССР. Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору.* — Мінск : Навука і тэхніка, 1973. — 127 с.
- Бессараба И.В.* Материалы для этнографии Сѣдлецкой губернии / И.В. Бессараба. — Санктпетербург, 1903. — 220 с.
- Бломквист Е.Э.* Крестьянские постройки русских украинцев и белоруссов: (поселения, жилища и хозяйственные строения) / Е.Э. Бломквист // *Восточнославянский этнографический сборник: Очерки народной материальной культуры русских, украинцев и белорусов в XIX — начале XX в.* — Москва : Изд-во АН СССР, 1956. — С. 3—458.
- Бойченко В.* Відомості про с. Біловіж Рокитнівського району Рівненської області (кінець ХІХ — початок ХХ ст.) / Валентина Бойченко // *Етнокультурна спадщина Полісся.* — Рівне : Перспектива, 2005. — Вип. VI. — С. 143—188.
- Верговський С.* Хатні храми Волині як втілення регіональних традицій хатнього будівництва / Сергій Верговський, Раїса Свирида, Марія Верговська // *Історія і сучасність Волині. Жидичин — крізь віки: науковий збірник.* — Луцьк, 2007. — Вип. 3. — С. 76—81.
- Вовк Хв.* Етнографічні особливості українського народу / Хведір Вовк // *Хв. Вовк. Студії з української етнографії та антропології.* — Київ : Мистецтво, 1995. — С. 39—218.
- Грацианская Н.Н.* Введение. Типология народного жилища в странах зарубежной Европы / Н.Н. Грацианская, Н.М. Листова, С.А. Токарев // *Типы сельского жилища в странах зарубежной Европы / АН СССР. Ин-т этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая.* — Москва : Наука, 1968. — С. 3—11.
- Гурков В.С.* Поселения / В.С. Гурков, Р.Ю. Гошко // *Полесье. Материальная культура / АН УССР. Институт искусствоведения, фольклора и этнографии им. М.Ф. Рильского, Львов. отделение ; АН БССР. Институт искусствоведения, этнографии и фольклора.* — Киев : Наукова думка, 1988. — С. 279—333 : ил.
- Данилюк А.Г.* Традиційна архітектура регіонів України: Полісся / А.Г. Данилюк. — Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Ів. Франка, 2001. — 147 с. : іл.
- Данилюк А.* Особливості розвитку традиційного житла Волинського Полісся / Архип Данилюк // *НТЕ.* — 1977. — № 1. — С. 50—56.
- Данилюк А.* Давнє народне житло на території Шацького національного парку / Архип Данилюк // *НТЕ.* — 1994. — № 2—3. — С. 70—73.
- Данилюк А.Г.* Наша хата (етнографічний нарис про традиційне поліське житло) / А.Г. Данилюк. — Луцьк : Надстир'я, 1993. — 62 с.
- Де ля Флиз Д.П.* Альбоми / Д.П. Де ля Флиз ; редкол. Г. Боряк, К. Вислобов та ін. — Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1996. — Т. I. — 244 с.
- Жук Ул.* Санітарна-бытавы нарыс вескі Дубровы, Лельчыцкага сельсавету і раёну, Мазырскае акруги / Ул. Жук, П. Панкоў // *Хроніка Убарцкага Палесся / аўтар-уклад. А.І. Атнагулаў ; навук. рэд. В.Л. Насевіч.* — Мінск : Тэхналогія, 2001. — С. 281—285.
- Зеленинь Д.К.* Описание рукописей ученаго архива Императорскаго русскаго географическаго общества / Д.К. Зеленинь. — Петроградъ : Типографія А.В. Орлова, 1914. — Вып. I. — 484 с. + III—X [предисловие].
- Киркор А.* Литовское Полѣсье. Белорусское Полѣсье / Адам Киркор // *Живописная Россія (Отечество наше въ его земельномъ, историческомъ, племенномъ, экономическомъ и бытовомъ значеніи) / под общей редакціей П.П. Семенова.* — С.-Петербургъ ; Москва : Изданіе книгопродавца-типографа М.О. Вольфа, 1882. — Т. 3. — Ч. 1—2. — 490 с. + VI.
- Козакевич М.З.* Про розвиток плану житла колгоспників Українського Полісся / Козакевич М.З. // *Ма-*

- теріали з етнографії та мистецтвознавства. — Київ: Вид-во АН Української РСР, 1957. — С. 14—21.
25. *Косичъ М.Н.* О постройкахъ бѣлорусскаго крестьянина Черниговской губ., Мглинскаго уѣзда: села Росухи, деревни Бородинки и Амелъкина хутора / М.Н. Косичъ // *Живая старина*. — С. Петербургъ : Тип. М.П.С., 1906. — Вып. 1. — С. 74—98.
  26. *Космина Т.* Поселення, садиба, житло / Тамара Космина // *Українці: історико-етнографічна монографія: у двох книгах*. — Опішне: Українське народознавство, 1999. — Кн. 2. — С. 13—57.
  27. *Кравченко В.* Етнографічний нарис (про Волинь) / Василь Кравченко // *Древляни: збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю*. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. — Вып. 1. — С. 257—278.
  28. *Миронов В.В.* Украинцы — жилище / В.В. Миронов, В.В. Наулко, Т.В. Космина // *Этнография восточных славян. Очерки традиционной культуры*. — Москва: Наука, 1987. — С. 101—146.
  29. *Могильченко М.* Будівля на Чернигівщині, Глухівського повіту у с. Полошках / М. Могильченко // *Матеріали українсько-руської етнології / видане етнографічної комісії за редакцією Хв. Вовка*. — Львів: З друкарні НТШ під зарядом К. Беднарського, 1899. — Т. 1. — С. 79—95.
  30. *Могитич І.Р.* Типи та розвиток будівель селянського двору / І.Р. Могитич // Гошко Ю.Г., Кіщук Т.П., Могитич І.Р., Федака П.М. *Народна архітектура Українських Карпат XV—XX ст.* / АН УРСР. Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім.М.Т.Рильського. Львів. відділення. — Київ: Наукова думка, 1987. — С. 29—68.
  31. [Мошков В.А.] Село Большие Цѣпцѣвичи / [Мошков В.А.] // *Західне Полісся: історія та культура / упоряд. «Матеріали етнографіческие, собранные В.А. Мошковым и Л.М. Фельдманом во вторую экскурсию» А. Українець*. — Рівне: Видавець О. Зень, 2012. — Вып. IV: Володимирецький район Рівненської області. — С. 182—188.
  32. *Нечуй-Левицький І.* Мандрівка на українське Підлясся / Іван Нечуй-Левицький // *Пам'ятки України*. — 1995. — № 3.
  33. *Никифорский Н.Я.* Очерки простонароднаго житья-бытья въ Витебской Бѣлоруссии и описание предметовъ обиходности / Н.Я. Никифорский. — Витебскъ: Губернская типографія, 1895. — 552 с. — (+ СЛІІІ; Вынески и примечанія).
  34. *Приходько Н.П.* Некоторые вопросы истории жилища на Украине / Н.П. Приходько // *Древнее жилище народов Восточной Европы*. — Москва: Наука, 1975. — С. 245—275.
  35. *Приходько М.* Особливості сільського житла на Поліссі / Микола Приходько // *НТЕ*. — 1970. — № 6. — С. 50—54.
  36. *Радович Р.* Традиційне житлобудівництво Західного Полісся (особливості та динаміка розвитку) / Роман Радович // *Вісник Львівського університету*. — Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2012. — Вып. 47. — С. 68—110. — (Серія історична).
  37. *Радович Р.* Поліська стебка (За матеріалами правобережного Полісся) / Роман Радович // *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. — Львів, 2001. — Т. ССXLII: Праці Секції етнографії і фольклористики. — С. 203—229.
  38. *Радович Р.* Народне житло / Роман Радович // *Холмщина і Підляшшя: історико-етнографічне дослідження*. — Київ: Родовід, 1997. — С. 116—133.
  39. *Радович Р.* Традиційне житло на півночі етнографічної Волині: особливості та волинсько-поліські паралелі (друга половина ХІХ — початок ХХ ст.) / Роман Радович // *НЗ*. — 2012. — № 2. — С. 201—217.
  40. *Радович Р.* Особливості народного житла південно-західної частини Волині (друга половина ХІХ — початок ХХ ст.) / Роман Радович // *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. — Львів, 1992. — Т. ССXXIII: Праці секції етнографії і фольклористики. — С. 95—104.
  41. *Радович Р.* Народна архітектура Старосамбірщини ХІХ — першої половини ХХ ст. (житлово-господарський комплекс) / Роман Радович. — Київ: Видавець Олег Філюк, 2015. — 352 с.
  42. *Радович Р.* Традиційне сільське житло Підгір'я кінця ХІХ — початку ХХ ст. / Роман Радович // *НЗ*. — 1995. — № 4. — С. 221—225.
  43. *Радович Р.* Традиційне сільське житло на Опіллі другої половини ХІХ — початку ХХ ст. / Роман Радович // *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. — Львів, 1995. — Т. ССXXX: Праці секції етнографії і фольклористики. — С. 79—106.
  44. *Раппопорт П.А.* Древнерусское жилище / П.А. Раппопорт // *Археология СССР*. — Ленинград: Наука (Ленинградское отделение), 1975. — 178 с. — (Свод археологических источников. Е1—32).
  45. *Русов А.А.* Описание Черниговской губернии / А.А. Русов. — Чернигов: Типографія Губернского Земства, 1899. — Т. 2. — 377 с.: ил.
  46. *Самойлович В.П.* Українське народне житло (кінець ХІХ — початок ХХ ст.) / В.П. Самойлович. — Київ: Наукова думка, 1972. — 56 с.: іл.
  47. *Сербовъ И.А.* Бѣлоруссы-сакуны: Краткій этнографическій очеркъ / И.А. Сербовъ // *Сборникъ отдѣлення русскаго языка и словесности императорской академіи наукъ*. — Петроградъ: Топографія императорской академіи наукъ, 1915. — Т. ХСІV. — 180 с.
  48. *Стельмах Г.Ю.* Поселення, двір, житло / Г.Ю. Стельмах // *Українці: історико-етнографічна монографія: Макет / за ред. К. Гуслистого; Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії*. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1959. — Т. 1. — С. 290—346.
  49. *Токарев С.А.* Северо-украинская экспедиция 1945 г. / С.А. Токарев // *Институт этнографии. Краткие сообщения*. — 1947. — С. 27—35.

50. Трач В. Очерки Холмщины и Подляшья / В. Трач. — Холм, 1911. — 115 с.
51. Харузинъ Ал. Славянское жилище въ Сѣверо-Западном краѣ: Изъ матеріаловъ по исторіи развитія славянскихъ жилищъ / Ал. Харузинъ. — Вильна, 1907. — 341 с. : ил.
52. Черв'як К. Шляхта Околиця на Коростенщині / Корній Черв'як. — Коростень, 1928. — 20 с.
53. Чубинский П.П. Малороссы Юго-Западного края: жилище, утварь, хозяйственные постройки и орудия / П.П. Чубинский // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Русским Географическим обществом Юго-Западного отдела. — СПб., 1877. — Т. 7. — Вып. 2. — С. 339—606.
54. Шейнъ П.В. Матеріали для изучения быта і языка русскаго населенія сѣверо-западнаго края. — Т. 3 / П.В. Шейнъ // Сборник отделения русскаго языка и словесности Императорской Академии Наук. — Санкт-Петербург, 1903. — Т. 72. — 535 с.
55. Якімовіч Ю.А. Драўлянае дойдства Беларускага Палесся: XVII—XIX ст. / Ю.А. Якімовіч. — Мінск: Навука і тэхніка, 1978. — 150 с.
56. Ярошевич Й. Русини Більського повіту (Винятки зі статті «Materiały do statystyki i etnografii gubernii grodzieńskiej. Powiatbielski», поміщеної в часописі «Athenaeum». — Вільно, 1848. — Зошит 6. — С. 168—186 [пер. з пол. Л. С.] / Йосип Ярошевич // Над Бугом і Нарвою. — Belsk Podlaski, 1993. — № 3—4 (7—8). — С. 30—32.
57. Czajkowski J. Budownictwo ludowe w Karpatach w XVI—XIX w. Źródła. komentarze / Jerzy Czajkowski. — Sanok, 1988. — 136 s. + 10 tabl.
58. Dmochowski Z. Sprawozdanie ze studijów nadpoleskiem budownictwem drzewnym w r. 1934—35 / Zbigniew Dmochowski // Biuletyn historii sztuki i kultury. — Warszawa, 1934—35. — R. 3. — S. 311—335.
59. Dzennik z podróży Józefa Sękowskiego z Wilna przez Odessę do Stambułu // Rozmaitości. — Lwów, 1820. — № 17—18.
60. Jeleńska E. Wieś Komarówicze w powiecie Mozyrskim / Emma Jeleńska // Wisła. — 1891. — Т. 5. — S. 290—331, 479—520.
61. Kolberg O. Chełmskie: Obraz etnograficzny / Oskar Kolberg. — Kraków : W drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1890. — Т. 33. — Cz. 1. — 270 s.
62. Kraszewski J.I. Wspomnienia, Wołyń Polesia i Litwy / Józef Ignacy Kraszewski. — Gdańsk : Copyright by Tower Press, 2000. — 147 s.
63. Moszyński K. Polesie wschodnie / Kazimierz Moszyński. — Warszawa : Wydawnictwo kasy im. Mianowskiego, 1928. — 328 s.
64. Pietkiewicz Cz. Polesie Rzeczyckie: Materiały etnograficzne / Czesław Pietkiewicz. — Kraków, 1928. — Cz. I : Kultura materjalna. — 319 s.
65. Sokalski B. Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym / Bronisław Sokalski. — Lwów, 1899. — 496 s.
66. Staszczak Z. Budownictwo chłopskie w województwie Lubelskiem (w XIX i XX wieku) / Zofia Staszczak. — Wrocław : PTL, 1963. — Т. XXIV. — 232 s.

Roman Radovych

FORMATION OF TWO-ROOMS DWELLINGS AND COMPLICATED PLANNING DESIGNS OF POLYSIA'S BUILDINGS

The process of Polysia's buildings planning development are under consideration in the proposed investigation. The main attention is concentrate on formation of two-rooms and complicate planning dwellings, what happened in consequence of additional living cells extension or division of already existing etc. Spatial localization of separate planning types of buildings is carried out.

Keywords: Polysia, dwelling, building, porch, pantry, stebka, koleshnia.

Роман Радович

ФОРМИРОВАНИЕ ДВОИЗБОВЫХ ПОСТРОЕК И ОСЛОЖНЕННЫХ ПЛАНИРОВОЧНЫХ ВАРИАНТОВ ПОЛЕССКОГО ЖИЛИЩА

В предлагаемой работе рассмотрено процессы развития планировки полесского жилища. Главное внимание сконцентрировано на формировании построек с двумя жилищными помещениями и усложненной планировкой, что происходило вследствие пристройки дополнительных камер или внутреннего раздела уже существующих. Проведено пространственную локализацию отдельных планировочных разновидностей жилищных построек.

Ключевые слова: Полесье, жилище, хата, сени, клеть, стebка, колешня.